

1

DE PREHISTORIE
(CA. 38.000-58 V.CHR.)

Uitsterven van
de neanderthalers in
onze streken

42.000-
38.000 v.Chr.

Homo sapiens
bereikt onze streken

DE PREHISTORIE (CA. 38.000-58 V.CHR.)

Koudepiek van de
laatste ijstijd

26.000-
15.000 v.Chr.

Landbouw in onze streken

5300 v.Chr.

Eerste landbouw-
gemeenschappen in het
Midden-Oosten

10.000 v.Chr.

Eerste sporen
van handel in
onze streken

800 v.Chr.

CA. 38.000-58 V.CHR.

DE PREHISTORIE

Over het langste stuk van onze geschiedenis weten we het minst. Nou ja, geschiedenis... Het is eigenlijk de tijd vóór de geschiedenis, of de prehistorie. Zodra de mens het schrift ontwikkelt, verdwijnt de mist die het menselijke verleden omhult een klein beetje en spreken we van de geschiedenis.

DE KOMST VAN DE MODERNE MENS

Zo'n 36.000 jaar geleden bevinden onze streken zich in de laatste ijstijd. Vergeet daarbij het beeld van volgroene weidelandschappen omzoomd door knotwilgen die Vlaanderen vandaag kenmerken: het is een vlak, desolaat, nat toendralandschap. Doordat de zomertemperatuur op dat ogenblik gemiddeld niet hoger dan 10 graden boven het nulpunt is, is het veel te koud voor bossen. Het vrijwel onmetelijke uitzicht is nogal eentonig en van de Noordzee is zelfs geen sprake. Er loopt een landbrug tussen wat we nu Engeland noemen en onze streken. De ijsmassa ten noorden van het huidige Vlaanderen, die halfweg Nederland begint, zorgt ervoor dat het zeewaterpeil wereldwijd een stuk lager ligt, tot wel tachtig meter lager. De gigantische gletsjer die heel het noorden van Europa beslaat, is een ongelooflijke massa. In Scandinavië is de ijskap tot wel tweeënhalve kilometer dik.

Rond 38.000 v.Chr. duiken de eerste moderne mensen op in onze streken. De homo sapiens of de denkende mens ontstaat ongeveer 300.000 jaar terug in Afrika, maar verspreidt zich in de loop van duizenden jaren steeds meer. Het duurt echter relatief lang voor hij vanuit het warmere zuiden ook naar deze contreien komt.

Wellicht heeft zijn komst te maken met het feit dat er te weinig jachtgronden beschikbaar zijn voor het groeiende bevolkingsaantal in het zuiden. De mens is op zoek naar nieuwe leefruimte en jachtgebieden. Verder speelt mogelijk ook klimaatverandering, meer bepaald toenemende droogte, een rol. Zijn migratie naar hier is dus wellicht uit pure noodzaak. Uiterlijk verschilt de homo sapiens weinig van de huidige mensen. Hij is wel een stuk kleiner – de gemiddelde lengte schommelt rond 1,56 meter – en wordt ook lang niet zo oud als wij, gemiddeld 35 jaar. Onze verre voorouders hadden een zwarte huidskleur, dat bewijzen ontdekkingen op DNA-stalen. Deze bewijzen gooien alle rassen theorieën meteen de vuilnisbak in, want door de groeiende kennis over de menselijke genetica weten we nu dat alle mensen voor 99,9 procent genetisch aan elkaar gelijk zijn. Het heeft overigens duizenden jaren geduurd voor bepaalde homo sapiensen een blekere huiskleur ontwikkelden.

Overleven in de barre klimaatomstandigheden die hier op dat ogenblik heersen, is een grote uitdaging, zeker met de eenvoudige middelen die de mens heeft. De kracht van de homo sapiens zit in de hersenontwikkeling. Hij gebruikt zijn intelligentie om dingen te maken, zoals kledij en werktuigen, en om te communiceren. Dat maakt van deze mensensoort een succesvolle: hij kan bijzonder goed samenwerken. Geconfronteerd met indrukwekkende dieren als de drieënhalve meter grote en minstens zeshonderd kilogram zware holenbeer, de wolharige neushoorn, met een hoorn van een meter lang, of het grootste landdier ter wereld, de mammoet, is communicatie en samenwerking van

De hondenschedel uit Goyet.

levensbelang voor de mens. Met behulp van hinderlagen en vallen kan de homo sapiens mammoeten vangen, doden en opeten. Wellicht jaagt hij vooral de kalfjes op. Hij wordt daarbij mogelijk geholpen door zijn trouwste helper: de hond.

In het Waalse Goyet, in de provincie Namen, bewaart men de wereldwijd oudste resten van een hond. Op een Tibetaans hondenras na stammen alle honden af van dezelfde roedel oerwolven, en ook de hond van Goyet is een nakomeling ervan. Om een beeld te krijgen van het kolossale van de mammoet moet je een bezoek brengen aan het Museum voor Natuurwetenschappen in Brussel, waar de 'mammoet van Lier' te bewonderen is. Het 30.000 jaar oude skelet dat in 1860 opgegraven is, heeft een schouderhoogte van maar liefst 3,6 meter en is bijna 5 meter lang. De tentoonstelling van de mammoet in 1869 betekent meteen een primeur voor Europa. De stad Lier bezit overigens sinds 2018 een exacte kopie.

De mammoet van Lier.

DE NEANDERTHALER IN ONZE STREKEN

Opnieuw in de provincie Namen vind je de grotten van Spy, waar drie Luikse wetenschappers in 1886 de overblijfselen terugvonden van wat men de neanderthaler is gaan noemen. Die benaming is zelf weer gebaseerd op gelijkaardige vondsten in het Oostenrijkse Neanderthal. De prehistorische resten in Spy zijn ongeveer 44.000 tot 40.000 jaar oud. De neanderthaler mens is voor alle duidelijkheid geen voorouder van de homo sapiens; het is een aparte tak in de menselijke evolutie en de neanderthalers liepen in Europa veel eerder rond dan de moderne mens, zo'n paar honderdduizend jaar. De neanderthalers zijn helemaal aangepast aan het koude klimaat: hun huidskleur is bleek, ze zijn kleiner en bonkiger dan de homo sapiens en bezitten zware wenkbrauwbogen. Net als de homo sapiens zijn het jager-verzamelaars die rondtrekken en af en toe schuilen in grotten zoals de grot in Spy. Aan de hand van de vondsten in Spy weten we dat de neanderthalers hun doden respectvol begroeven en ook make-up en sieraden kenden. De homo sapiens en de neanderthalers ontmoetten elkaar en hoe dat verliep, daar hebben we het raden naar. Het kan zijn dat die ontmoeting soms samenging met het nodige geweld. Botresten met gaten in de schedels en beenderen met snijsporen en dergelijke lijken daarop te wijzen, al is het onmogelijk om te achterhalen wie als eerste aanviel. Mogelijk houden sommige van die sporen verband met kannibalisme, zoals recent geobserveerd is bij neanderthalerresten uit de grot van Goyet. Ongeveer 200.000 jaar lang hebben er neanderthalers rondgelopen in Europa, maar met de komst van de homo sapiens stierf hij na 5000 jaar snel uit. Dat is wellicht geen toeval. Wetenschappers betwijfelen dat de moderne mens de neanderthaler uitroeide. Er speelden andere factoren dan geweld bij de verdwijning van die mensensoort. De homo sapiens leefde bijvoorbeeld in veel grotere groepen dan de neanderthaler, waardoor de neanderthalers zich moeilijker voortplantten dan de moderne mens. Daardoor bezaten de neanderthalers ook weinig gediversifieerd genetisch materiaal, met als gevolg dat ze vatbaarder waren voor allerlei ziektes. Toch was er seksuele interactie tussen de twee types mensen. In het DNA van de huidige mens zit immers genetisch materiaal van de neanderthaler. Uit onderzoek blijkt overigens dat een mannelijke neanderthaler geen kinderen kon voortbrengen bij een sapiensvrouw, maar omgekeerd was dat wel mogelijk. Ook dat heeft in het nadeel van het voortbestaan van de neanderthalers gespeeld. Het verdwijnen van deze soort, ook al leeft hij voort via ons DNA, leverde de homo sapiens de unieke positie op van de enige mensensoort ter wereld.

HOMO SAPIENS

HOMO NEANDERTHALENSIS

Reconstructie van de schedel van een neanderthaler en van een homo sapiens.

PHILIPPE CROMBÉ

professor aan de UGent en archeoloog
EXPERT

Neanderthaler vs. homo sapiens

Eerst en vooral zijn er natuurlijk duidelijke fysieke verschillen tussen beide menssoorten. Het skelet van de neanderthaler is veel robuuster dan het skelet van de moderne mens. In de schedel van de neanderthaler zien we ook de bekende wenkbrauwbogen, die bij de moderne mens niet (of minder) aanwezig zijn, maar eigenlijk zijn de anatomische verschillen relatief beperkt. Als er vandaag een neanderthaler zou rondlopen in gewone kledij, zouden we hem niet eens opmerken.

Vroeger werd de neanderthaler afgeschilderd als een wilde met een knuppel, maar zijn imago is de laatste decennia grondig opgepoetst. Zijn herseninhoud doet niet onder voor die van de moderne mens en is zelfs een tikkeltje groter. Onderzoek heeft uitgewezen dat neanderthalers niet minder intelligent waren dan de moderne mens. Zij vervaardigden bijvoorbeeld ook gesofisticeerde werktuigen die ze meenamen tijdens hun reizen. Dit getuigt van planning en organisatie.

Alleen waren ze taalkundig wellicht minder ontwikkeld dan de moderne mensen. Die konden beter communiceren met elkaar en hadden een rijkere woordenschat. Hoe dat komt, weten we niet precies, maar wellicht is dit te wijten aan het feit dat de moderne mensen migranten waren uit Afrika. Zij kwamen uit een heel andere omgeving en hadden al gigantische aan-

passingen overleefd. De levensomstandigheden in onze streken waren helemaal anders dan die in Afrika. Om te overleven hadden zij dus enorm veel informatie moeten doorgeven. Aan hun eigen groep, maar ook aan andere groepen.

Dit is wellicht ook een van de redenen waarom de moderne mensen de neanderthalers overleefd hebben. De levensomstandigheden waren tijdens die laatste ijstijd heel grimmig. De kleine groepjes die door het landschap migreerden, konden onmogelijk zelfstandig overleven en waren dus op elkaar aangewezen. Communicatie over onder andere de doortocht en posities van wild was hierbij van cruciaal belang. Maar ook sociaal contact, bijvoorbeeld om een huwelijkspartner te vinden, was essentieel. Toch is er bewijs dat er tussen de twee menssoorten contact en uitwisseling was. Eerst en vooral weten we via genetisch onderzoek zeker dat de kinderen van een neanderthaler en een moderne mens zich konden voortplanten, maar we weten dit bijvoorbeeld ook doordat sieraden zoals halskettingen met doorboorde dierentanden en kraaltjes van mammoetivoor zijn gevonden. Dit zijn objecten die je bij de vroege neanderthalers nooit ziet, maar bij de latere neanderthalers wel, en dat kwam waarschijnlijk door de invloed van de moderne mens.

VERANDEREND KLIMAAT

Vanaf 26.000 v.Chr. breekt er voor de moderne mens in onze streken een moeilijke tijd aan. Het wordt steeds kouder, waardoor Vlaanderen verandert in een poolwoestijn. De temperatuur zakt geleidelijk tot rond of net boven het vriespunt en in de winter is dat zelfs tientallen graden onder het nulpunt. Het is de piek van de laatste ijstijd. Leven is hier nauwelijks nog mogelijk, want er groeit niets, behalve mossen en harde grassen; de dieren trekken grotendeels weg en de homo sapiens volgt. Alleen de poolvos, de muskusos en het rendier gedijen in dit klimaat. De homo sapiens trekt zich inmiddels terug naar het warmere zuiden. Die situatie houdt zo'n tienduizend jaar aan en dan, vanaf 15.000 v.Chr., begint het kwik weer te stijgen. Het ijs dat het noordelijk halfrond bedekt, smelt snel. Het waterpeil van de oceanen stijgt wereldwijd en er ontstaan zelfs nieuwe zeeën, zoals de Noordzee. Naarmate het warmer wordt, krijgen pollen van bomen en nieuwe planten de kans om zich hier te verspreiden, waardoor stilaan de vegetatie verandert. De kilometerslange grasvlakte verandert en bomen en bossen doen hun intrede.

Mammoeten in een toendralandschap.

De populatie dieren die onze streken bevolkt, groeit opnieuw aan en de jagende mens volgt die kuddes op de voet. Na de ijstijd zijn de mammoet, de wolharige neushoorn en het rendier hier niet meer te bespeuren. Zij zijn naar het noorden gemigreerd. Ervoor in de plaats komen andere dieren, zoals edelherten, everzwijnen, reeën, oerossen, dassen, bevers en otters, die zijn aangepast aan het leven in een gematigd klimaat en beboste omgeving. Met andere prooidieren komen er ook andere jachttechnieken. De pijl-en-boog wordt een vast onderdeel van de menselijke jacht op kleiner wild. In Vlaanderen zijn er heel wat prehistorische pijlpunten teruggevonden, wat zijn rol als ideaal jachtgebied aantoont.

In het gevarieerdere landschap zijn er ook andere voedselbronnen, zoals zeevis, riviervis en eetbare planten, vruchten en knollen. Die zorgen voor een welkome variatie in het dieet en houden minder risico's in dan de jacht.

PHILIPPE CROMBÉ

professor aan de UGent en archeoloog
EXPERT

Klimaat- verandering is van alle tijden

◀ klimaatschommelingen zijn niet nieuw in onze geschiedenis. In de prehistorie volgden extreem koude en warme periodes elkaar meermaals op, waardoor er zelfs nieuwe zeeën ontstonden, zoals de Noordzee. Ook de stijging van de zeespiegel is dus niets nieuws. Sporen van houtskool in de bodem tonen aan dat er in de prehistorie veel bosbranden waren, net zoals nu. Ook toen zorgde deze verandering voor spanningen onder de bevolking en voor voedseldruk. Toch heeft alles zich snel hersteld en heeft de mens zich weten aan te passen aan het veranderende klimaat.

Dit betekent echter niet dat we de huidige klimaatopwarming niet ernstig moeten nemen. De omstandigheden zijn enorm verschillend. Ten eerste was er vroeger een gemiddelde mondiale bevolkingsdichtheid van 0,02 inwoners per vierkante kilometer. Ondertussen is dat gestegen tot 52, in Vlaanderen zelfs tot 488 inwoners per vierkante kilometer. Mensen kunnen dus niet migreren naar een ander gebied zoals vroeger, want er is niet genoeg plaats voor iedereen. Bovendien heeft de mens zich in de loop der tijden massaal gevestigd op plaatsen die daarvoor minder geschikt zijn en

heel kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de klimaatopwarming, zoals kustgebieden en de oevers van rivieren.

Een belangrijk verschil is ook dat de mens nu medeverantwoordelijk is voor de klimaatopwarming, terwijl de oorzaak vroeger uitsluitend natuurlijk was. De rondtrekkende jagers-verzamelaars hadden nauwelijks impact op hun omgeving. Integendeel, ze 'profiteerden' van wat de omgeving te bieden had zonder het natuurlijke evenwicht te verstoren. Pas vanaf de overschakeling op de landbouw en veeteelt zou de prehistorische mens zijn omgeving aanpassen, onder andere door het lokaal kappen en afbranden van het oerbos en het bewerken van de bodem. Een proces dat uiteindelijk zal leiden tot de vrijwel volledige verdwijning van het Europese oerbos en tot toenemende bodemerosie, overstromingen en CO₂-uitstoot.

DE GROOTSTE OMWENTELING OOIT

Een van de belangrijkste revoluties in het menselijke bestaan is de ontwikkeling van de landbouw en veeteelt. Rond 10.000 v.Chr. duiken de eerste landbouwgemeenschappen op in het Nabije Oosten, en zo'n vijfduizend jaar later doet die landbouw ook zijn intrede hier. Die eerste boeren settelen zich zo'n zevenduizend jaar geleden onder meer op de vruchtbare gronden in het Limburgse Haspengouw en de regio van Tienen. Het landbouwleven is hard, want het is veel intensiever dan jagen. Boeren dienen de hele tijd te werken om hun akkers vruchtbaar en vrij van onkruid te houden. Wanneer de grond uitgeput is, moeten de landbouwers bossen rooien om nieuwe akkers vrij te maken. Daarnaast is er nog het vee dat gevoerd moet worden. Kortom, het is hard labeur, waarbij de mensen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat aan het werk zijn. Graan, erwten en linzen zijn de belang-

rijkste gewassen die de eerste boeren telen. Het is voedzaam, maar bijzonder eentonig eten. De eerste landbouwers gebruiken stenen gereedschap, want ijzer kennen ze nog niet. Nieuw is wel de productie en het gebruik van aarden vaatwerk als bijvoorbeeld kookpot.

Heel wat van de gevonden vuurstenen werktuigen zijn terug te voeren tot de vuursteenmijncentra, onder andere in Spiennes in de provincie Henegouwen of Haspengouw en de Voerstreek. Deze centra zijn bijna tweeduizend jaar lang actief geweest en bevoorraden een ruime regio tot honderden kilometers in de omtrek. Sommige mijnschachten gaan wel zestien meter diep. Het hele complex is een rechtstreeks gevolg van de landbouwsamenleving en toont aan dat er verschillende beroepsgroepen nodig zijn om die samenleving draaiende te houden. De omschakeling naar landbouw veroorzaakt naast een bevolkingsgroei ook het ontstaan van sociale verschillen. Een sedentair leven wordt de norm en in zo'n duizend jaar tijd zijn de rondtrekkende jagers-verzamelaars boeren geworden met een vaste woonplaats.

Pap van graan, voedzaam maar eentonig.

Bronzen zwaard uit 800 v.Chr., opgegraven bij Rekem.

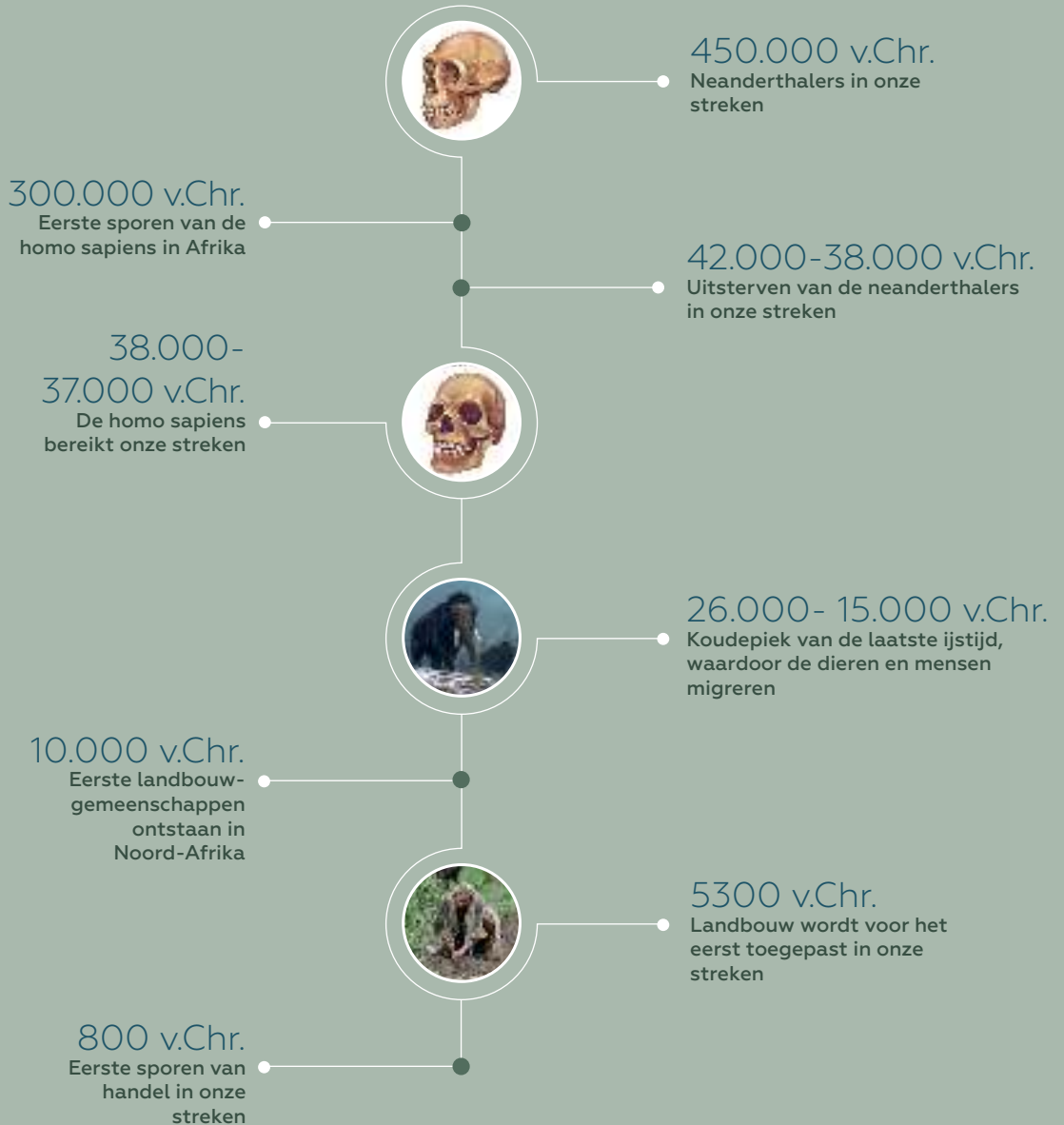
Vlak voor het einde van de prehistorie wordt Vlaanderen bevolkt door verschillende stammen, die we gemakshalve de Kelten noemen. Een stam is een groep van enkele honderden mensen die dicht bij elkaar wonen in een nederzetting. Men vindt zelfs vormen terug van prille verstedelijking, zoals op de Kemmelberg in West-Vlaanderen. De stamleden vinden bescherming bij elkaar en vormen een gemeenschap waarin ieder een rol heeft. Boeren zorgen voor het voedsel, ambachtslui als pottenbakkers of smeden voor de nodige dagelijkse voorwerpen. Handelaars trekken met de producten van die ambachtslieden naar andere stammen en regio's, en brengen van heinde en verre producten mee. Etruskische wijn uit Italië wordt bijvoorbeeld zeer gesmaakt door de rijke mannen en vrouwen in de stammen. En als je spreekt over rijk, dan is er ook arm. De Keltische stammen maken gebruik van slaven, die niet alleen voor de stam of voor hun rechtstreekse eigenaars werken, maar die ook als een product worden verhandeld. Inmiddels, rond 800 v.Chr., bevinden onze streken zich in de ijzertijd. De Kelten staan bekend om hun smeedkunst. In het Limburgse Rekem bij Lanaken zijn drie kromgeslagen zwaarden teruggevonden. Waarschijnlijk waren ze onderdeel van een begrafenisceremonie van drie belangrijke krijgers van wie de as begraven werd in een inmiddels verdwenen grafheuvel. Deze krijgerselite maakt volop gebruik van paarden als rijdier. Het is de tijd van de protohistorie, dat wil zeggen de overgang van de ongeschreven prehistorie naar de historie. De kennis die we over de Keltische stammen bezitten, is voornamelijk gebaseerd op archeologische vondsten en op wat anderen over de Kelten geschreven hebben. En die anderen brachten met hun komst het schrift naar onze gewesten.

Vuursteenmijn van Spiennes.

OVERZICHT Historische data

MEER LEZEN?

De prehistorie

voor volwassenen

- Joost Hansen & Lies Vercauteren, *Van steen tot stad. Een geschiedenis van de prehistorie en het oude Nabije Oosten*, Pelckmans Pro 2018.
- Yuval Noah Harari, *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid*, Thomas Rap 2019.
- Gemma Verhuizen, *IJstijden*, Singel Uitgeverijen 2014.

strips & jeugdboeken

- Cecile Benoist, *Groot weetjesboek over de prehistorie*, Pelckmans 2021.
- Erwin Claes & Michaël Olbrechts, *Willewete – De eerste mens*, Clavis 2020.

